
a kultúra lokálpatriótája

FRANK BENSELER

„Amikor valaki azt mondta bölcs barátjának: akármilyen mélyek és emelkedettek is a mi beszélgetéseink, a kövek némák maradnak és mi nem hatunk rájuk; a világegyetem nagysága mellett eltörpül a Szent Péter templom; s vajon mit mondana maga a Föld, ha Liisszabontól Moszkváig kitátaná száját és néhány orpheuszi ős-szót dörögne; azt felelte erre a bölcs barát, a kultúra lokálpatriótája: a pofon nem érv, s hogy mit mondana a Föld? valószínűleg csupa ostobaságot, hiszen nem olvasta sem Kantot, sem Platont.”¹

Bloch maga mesélte, hogy ebben a visszaemlékezésben egy Lukáccsal folytatott ifjúkori viharos beszélgetéséről van szó. Dioszkurok találkoznak itt: azonos korúak, azonos tanulmányokat végeztek, s azonosak céljaik és reményeik is: egy emberibb világ felépítése a szocializmus segítségével. Ebben az időszakban írja Bloch az „Utópia szellemét”, Lukács a „Történelem és osztályöntudatot”. Útjaik már elváltak: egyikük a szubjektum és objektum azonosságát, a természetet, a fantáziát, az utópisztikus sejtéseket hirdeti, a világszellemet idézi, a metafizikához ragaszkodik, katolikus, gnosztikus, apokaliptikus és ökonómiai-kollektív nézeteiket vegyít egymással, s — mint ahogy Max Weber mondta Blochról — „telve van Istenével”, vagy ellenkezőleg, ahogy Scheler mondta: „luciferi hős”; a másik az orpheuszi ős-szavak ellen fordul, nem engedi, hogy a világmindenség pascali hallgatását kijátsszák az ember alkotásai ellen, a nagy hagyományok folytatójának vallja magát, Platont emlegeti, amikor már Arisztotelészre gondol, és az értelmellenséggel a dialektikus értelmet szegezi szembe. Ifjúkorának nagy konfliktusát: a régi nagy filozófia értelmében vett filozófiai általánosításra való törekvés és a tiszta tudományosság tendenciái közötti konfliktust Lukács megoldotta: döntött a marxizmus javára.

Ezért nevezik most szidva és dicsérve a kultúra lokálpatriótájának. Dicsérve, mert kétségkívül nincs abban semmi rossz és alacsonyrendű, ha valaki egy szűkre szabott „hazának” patriótája. A kis közösség ügyének

odaadó szolgálata nélkül a „nagy ügynek” sem lehetünk hasznára. Lukács maga mutatott rá Gottfried Kellerről írt szép tanulmányában,² mit jelentett a lokálpatriotizmus a svájci demokrácia számára; s hogy éppen ott tudott magas színvonalú irodalom kibontakozni, mialatt a manipulált, világhatalomra törő porosz-német úgyszólván hazafiságban a szellem szenvedett a hatalomtól, és el is satnyult. Ezért boldog az, aki úgy szenteli magát a kultúrának, mint a lokálpatrióta közösségének.

Az említett jelző mégis magában foglal bizonyos lekicsinylést is, mivel a lokálpatriotizmus az emberi lehetőségek rettenetesen leegyszerűsítő látásmódját is jelenítheti. Nincs talán igaza Freudnak, aki szerint a kultúra vékony sültalma-héj a zabolázatlan őserők vulkánján? S aki az egészet ismeri, hogyan akarhat — ezúttal Nietzsche szavaival — e vékony jég-retegre menekülni? Ha a történelmet kozmikus értelemben fogjuk fel, akkor az ember még csak történelem előtti korszakában tart, s a szabadság messizi birodalmát csak a remény sugarai érhetik el. Ilyen értelemben a lokálpatriotizmus a „szomorú vendégre” utal, akiben nincs meg a „halj meg és légy” tulajdonsága, és aki csak a hozzá hasonló szellemet képes felfogni.

Ez a szemrehányás adja meg az alaphangot abban az elutasító körülményben, amely Lukács minden új könyvét fogadta — különösen abban az országban, amelynek nyelvén ír. Bloch szerint Lukács „a világmagyarázás egyszerű számtanácsosainak egyike”;³ Adorno kevésbé elegánsan Lukácsnak „Vilmos korabeli vidéki tanügyi tanácsos stílusát” rója fel, amiért Lukács Nietzsche irracionálisát közvetlenül az észellenes terrorista fasiszta uralom fejlődési vonalába sorolta be. Lokálpatrióta vagy vidéki tanügyi tanácsos: mindkét elnevezés ugyanazt az embert igyekszik eltalálni, azt, aki minden történelmi jelenség újra és újra idézett totalitásának nevében annak értelemmel felfogható részére korlátozza magát, hogy gondolkodva segíthesse elő a változást.

Lukács fiatalkorában másképp volt mindez. Nem minden nagypolgári származású fitalemler alapít 19 éves korában színházat olyan világ városban, mint Budapest. És a „Lélekről és formákról” szóló, Kassnernek, Kierkegaard-nak, Novalisnak, a polgári l'art pour l'art-nak és a tragédia metafizikájának szentelt esszéikben még nagyon kevésbé érződött a lokálpatriotizmus; ami érződött, az a korszak legjobb hatásaiból tevődött össze: Simmel berlini előadásai, amelyeket az újdonsült filozófia-doktor hallgatott, az újklasszicista Paul Ernsttel való barátság, s az életfilozófia mint uralkodó koráramlat. Németországban ismeretlen magyar nyelvű könyvei: „Az irodalomtörténet metodológiája” (1910), az „Eszétükai kultúra” (1911) s „A modern dráma fejlődésének története” (1911) már európai méretű tehetségről tanúskodnak. Az első világháború előtti utolsó években Lukács beutazta Európa nagy kultúr bölcseit. Utazásainak tipikus eredménye, hogy — mint később Max Webernek bevallotta — Cimabue képeinek nézése közben vált világossá előtte, hogy kultúra csak kötöttséggel együtt lehetséges. Még majd negyven évvel később is, amikor életének nagy vágyai felől kérdezték, Lukács előbb ugyan számos tanítványának boldogulását említette, de aztán közvetlenül személyesre fordítva a szót, arról beszélt, szeretne még egyszer elutazni Toscanába, s meglátogatni azokat a városokat, ahol a táj, történelem és kultúra számára példás módon tömörült a legmagasabb emberi formába.

A szabad publikálás és az akadémiai pályafutás közötti rövid habozás

után Lukács Heidelbergbe ment. A háború és a katonáskodás (1915-től) megakadályozta „Esztétika és etika Dosztojevszkij műveiben” című munkájának megírását. Azonban a később megjelent részlet első mondatai is a formailag és tartalmilag a felvilágosult értelemtől messze eltávolodott, a legmagasabb régiókban lebegő, szintézisre hajlamos stilsztát és gondolkodót mutatnak:

„Boldog az a kor, amely számára a csillagos ég a járható és követendő utak térképe, s a csillagok fénye világítja be útjait. Számára minden új, és mégis ismerős, kalandos, és mégis megfogható. A világ tágas, és mégis otthon érzi magát benne, mert a lelkében égő tűz a csillagokkal egylényegű; élesen elválik egymástól a világ és az én, a fény és a tűz, de sohasem lesz idegen egymás számára, mert minden egyes fénynek tűz a lelke, s minden egyes tűz fénybe burkolódik. E kettőségben válik értelmessé és kerekké a lélek minden cselekedete: befejezetté az értelem-ben és befejezetté az érzékek számára; kerekké, mert a cselekvés alatt a lélek magában nyugszik; kerekké, mert tette leválk róla, s önmagává válva megtalálja saját középpontját, és zárt kört von maga köré. Novalis szerint „a filozófia tulajdonképpen honvág, törekvés arra, hogy mindenütt otthon legyünk.” Ezért a filozófia mint életforma, a költészet formáját meghatározó és tartalmát adó szerepében egyaránt mindig a belső és a külső közötti szakadás jele, az én és a világ lényegi különbségének, a lélek és a tett inkongruenciájának kifejeződése. Ezért nincsen filozófiájuk a boldog koroknak, vagy — ami ugyanazt jelenti — ezért filozófus e korok minden egyes embere, s birtokolja minden filozófia utópisztikus célját.” Ez a „regényelmélet” Adorno szerint „konceptiójának mélysége és lendületessége, valamint ábrázolásának akkori fogalmak szerinti rendkívüli tömörsége és intenzitása révén a filozófiai esztétika „szem elől téveszthetetlen” mércéjét állította fel, s ezt azóta nem is tévesztik többé szem elől”.⁵

Ebben az időben Max Weber és Emil Lask Lukács kiterjedt baráti és ismerősi körébe tartozik. Lukács képeiről romantikus ifjú néz vissza ránk. Paul Honigsheim meséli, hogy Lukács „már ebben az időben kifejezett ellensége volt a polgáriságnak, liberalizmusnak, alkotmányos államnak, parlamentarizmusnak, revizionista szocializmusnak, felvilágosultságnak, relativizmusnak és individualizmusnak”. Egyik sétájuk alkalmával Lukács mégis ezt jelentette ki neki: „Az egész individualizmus nem más, mint szemfényvesztés; Stefan George lehet egyéniség, akár melyik rendőr vagy kocsis azonban nem”.⁶ Maga Max Weber, aki Lukácsot „az ellenpólus embereként” fogta fel, ezt mondta róla: „Ha Lukácsal beszélek, egész napra való gondolkodnivalóm marad utána.” Ekkor keletkezett az a korai hírnév, amely olyan neves kortársakat, mint Franz Ferdinand Baumgartent, Richard Beer-Hofmant, Richard Dehmelt, Paul Ernstet, Bruno Frankot, Maximilian Hardent, Alfred Kerret, Heinrich és Thomas Mannt, Emil Preetoriust és Karl Schefflert 1919-ben a következő felhívásra ösztönözte:

„Nem Lukács György, a politikus, az ember, a gondolkodó szorul védelemre.

Egykor lemondott az osztályrészeül jutó kényelmes élet csábításairól, hogy a felelősségteljes, magányos gondolkodó hivatásának szentelje magát. Amikor politikával kezdett foglalkozni, a számára legdrágábbat, a gondolkodói szabadságot áldozta fel, hogy reformátorként működhessen.

Ausztriától — ahol felügyelet alatt áll — a magyar kormány kiadatását követeli, mivel állítólag politikai ellenfelei meggyilkolását segítette elő. Csak a vak gyűlölet hihet ennek a vádnak. Lukács megmentése nem pártügy.

Mindenkinek, aki személyes érintkezés révén tisztaságáról meggyőződhetett, és azon sokaknak, akik esztétikai-filozófiai könyveinek magasrendű szellemiségét megcsodálják, kötelessége tiltakozni a kiadatás ellen.”

Időközben született egy döntés, ami távolabbi életútját meghatározta. Lukács már kora ifjúságában szót kért a „Szociológiai Társaság” és a budapesti radikálisok lapjában. Hatottak rá Szabó Ervin eszméi. Az első világháború előtti, Tisza-féle Magyarországon egy széles látókörű, intelligens fiatalember csak radikálissá és ellenzékivé válhatott a feudális-klerikális osztályuralommal, az ebből következő rossz kisebbségi és nemzetiségi politikával és a tökéletesen reakciós kultúrpolitikával szemben. Az októberi orosz forradalom hatására Lukács belépett a magyar kommunista pártba. Ugyanaz az ember, aki egykor „Az új magányosság és annak lírája” címmel írt, most a magyar Tanácsköztársaság művelődésügyi minisztere lett és a román határon egy vörös osztag politikai biztosa. Lukács életének ezt az egyetlen nagy fordulatát később minden célzatosság nélkül így nevezte: „Utam Marxhoz.”

„A háború imperialista jellegének egyre világosabbá válásával, s Hegel-tanulmányaim elmélyülésével kezdődik a másodszori intenzív foglalkozásom Marxszal. Ezúttal fiatalkori filozófiai írásai érdekelték legjobban, de a „Bevezetés a politikai gazdaságtan bírálólatába” című nagy művét is buzgón tanulmányoztam. Most azonban már nem Simmel, hanem Hegel szemével néztem Marxot. Marx többé nem a „kiváló szaktudós”, a „gazdasági és szociológiai szakember” volt számomra. Kezdek kibontakozni előttem az átfogó gondolkodó, a nagy dialektikus körvonalai. Akkor azonban még nem láttam, mi a jelentősége a materializmusnak a dialektika kérdéseinek konkretizálásában, elmélyítésében és következetessé tételében. Csak a tartalomnak a formával szembeni — hegeli — elsőbbségéhez jutottam el, és megpróbáltam — főleg hegeli alapon Hegel és Marxot egyfajta „történelemfilozófiában” egyesíteni.

Ebben az eszmei erjedésben ért az 1917-es és 1918-as forradalom. Rövid ingadozás után 1918 decemberében beléptem a Magyar Kommunista Pártba, és azóta részt veszek a forradalmi munkásmozgalomban. A gyakorlati munka hamarosan arra kényszerített, hogy még elmélyültebben foglalkozzak Marx gazdaságpolitikai írásaival, még erőteljesebben tanulmányozzam a történelmet, a politikai gazdaságtan történetét, a munkásmozgalmat és szüntelenül felülvizsgáljam a filozófiai alapokat. A marxista dialektika valódi és teljes megragadásáért folytatott eme küzdelmem azonban nagyon sokáig tartott. A magyar forradalom tapasztalata ugyan élesen megvilágította számomra mindenfajta szindikalizáló elmélet ingtagságát, mégis még sokáig élt bennem bizonyos ultrabalos szubjektívizmus. Mindenekelőtt ez akadályozott meg abban, hogy a dialektika materialista oldalát a maga átfogó filozófiai jelentőségében valóban és helyesen ragadjam meg. „Történelem és osztályöntudat” című könyvem világosan tükrözi ezt az átmeneti állapotot. A mellett a tudatos kísérlet mellett, hogy Hegelt Marx révén legyőzzem és „megszüntelve megőrizzem”, a dialektika néhány döntő kérdését még idealista módon oldottam meg.

A még mindig vallott Luxemburg-féle akkumulációs elmélet szervesen keveredett egyfajta szubjektivistá, ultrabalos aktivizmussal.⁹⁸

A gyakorlati pártmunka idejéből származnak az olyan provokatív jellegű munkák, mint a „Taktika és etika” és „A parlamentarizmus kérdéséről”. Mindezt elhomályosítja az 1923-ban megjelent, a marxista dialektikáról szóló „Történelem és osztályöntudat” című tanulmánykötet. Egyik darabja, „A proletariátus eldologiasodása és öntudata” című egy történelmi méretű pillanatig azt a lépcsőfokot képezte, amelyen át a világ egész radikális értelmisége lépett a marxizmushoz és haladáshoz vezető útra. Még ma sem halványult el e könyv nimbusza, amely németül sohasem jelent meg újra, de számos másolatban jár kézzől kézre, amelynek új francia kalózkidítása⁹⁹ rövid időn belül többször megjelent. Magát Lukácsot az abban képviselt részben objektivista és idealista történelemfilozófiai nézetek éles párt-támadásoknak tették ki. Akkori önkritikája azonban — ellentétben másoknak a sztálinizmus alatti megnyilvánulásaival — nem kényszer hatására jött létre. Még ma is azt mondja akkori önmagáról, hogy éppen a Hegeltől Marxhoz tartó átmeneti korszakban volt.

„Művem éppen ezért éppen a döntő filozófiai kérdésekben magán hordja egy ilyenfajta átmenet minden ismertetőjegyét. Ez főleg abban mutatkozik meg, hogy a marxi ismeretelmélet alapelve — a tudattól függetlenül létező objektív valóság és annak az emberi tudatban való tükröződése — újra és újra felbukkan ugyan, általában azonban elnyomja a hegeli szubjektum-objektum azonosság. Ebből az ingadozásból különböző jelentős következmények származnak, többek között a természet dialektikájának tagadása. Mindenekelőtt pedig a könyv döntő problémája szenved tőle, az eldologiasodás kérdése, amely a fejtegetések során — akárcsak Hegelnél — a tárgyiassággal (elidegenítéssel, elidegenedéssel) válik azonossá. Ezáltal lesz ebből a történelmi-társadalmi problémából ontológiai probléma, vagy, mint ahogy ez ma is gyakran megtörténik, a társadalmi kategóriából antropológiai kategória. Mindkét esetben az adott jelenséggel szembeni történelmi fatalizmus következik... Könyvem utolsó fejezetében, amely az ifjú Hegelről szól (Zürich, 1948), magam is megpróbáltam rávilágítani e tényállásra... Aki Hegel felfogását nem Marx módjára bírálja és bírálva túlhaladja, ugyanabba az elméleti zsákutcába jut, amibe a „Történelem és osztályöntudat” került.”¹⁰⁰

Két további kisebb írásában, a „Lenin” és a „Moses Hess” címűekben, Lukács megpróbálta kiegészíteni a marxi elméletéről való vitát és ezzel elhárítani a saját elvtársainak köréből érkező bírálatot.

Ezután 30 évig nem foglalt állást az aktuális ideológiai és politikai kérdésekben. Hasonlóképpen történhetett vele is, mint a sztálini „tisztogatások” egy másik túlélőjével, Ilja Ehrenburggal, aki önéletrajzában azt írja, hogy a harmincas évek elején rájött, más a katona sorsa és más az álmodozóé, s itt az ideje, hogy elfoglalja helyét a harcolók soraiban; nem a számára kedves dolgokról mondott le, nem távolodott el semmitől, de tudta, hogy összeszorított fogakkal kell élnie és megtanulnia az egyik legnehezebb művészetet: a hallgatást.

Szovjetunióbeli emigrációja idején Lukács teljesen irodalomtudományi kérdéseknek szentelte magát. 1944-ben visszatért Budapestre, a Tudományos Akadémia tagja és az esztétika professzora lett, s gyors egymásutánban jelentette meg munkájának gyümölcseit „Az orosz realizmus a világ-

irodalomban”, „Balzac és a francia realizmus”, „Goethe és kora”, „Hala-
dás és reakció a német irodalomban”, „Tanulmányok a realizmusról”,
„Az ifjú Hegel”, „Thomas Mann”, „A 19. századi német realisták”, s vé-
gül 1954-ben „Az ész trónfosztása” címmel. Utóbbiról jelentette ki nyil-
vánosan Adorno, hogy benne nyilvánul meg legkirívóbban Lukács saját
eszének trónfosztása. Az így megtámadott Lukács, akit Nagy Imre kor-
mányában való részvétele miatt „megrendszabályoztak”, publikálási le-
hetőségétől megfosztottak, a mai napig előkelően hallgat, eltekintve a
„Regény elméletének” új előszavában és a „Kulturális koegzisztenciá-
ról” írt tanulmányában tett megjegyzésektől, véleményét azonban kife-
jezte azáltal, hogy műveinek a Szövetségi Köztársaságban 1962-ben meg-
kezdett összkiadása első köteteként éppen „Az ész trónfosztását” jelen-
tette meg.

A lokálpatriotizmus vádjához időközben egy újabb is társult. Adorno
ezt írta róla: Lukács meghajolt a hivatalos kommunista doktrína előtt,
hegeli motívumokkal való visszaélések segítségével „önmaga ellenére
magáévá tette a párthierarchia legalantasabb kifogásait, tanulmányaiban
és könyveiben évtizedekig azon fáradozott, hogy nyilvánvalóan elnyühe-
tetlen gondolkodási képességét a szovjet filozofálás vigasztalan nivójára
süllyessze, mely utóbbi a filozófiát az uralkodás pusztá eszközévé fokozta
le”.¹¹

Ma már felmérhető, hogy Lukács még időlegesen sem hódolt be a
marxi elméleti gondolkodás Sztálin alatti hamis használatának. A har-
mincas évekből származó írásai csak nagyon felületesen kapcsolódnak a
Szovjetunióban akkor uralkodó áramlatokhoz, és minden lényeges kér-
désben a marxi vonalat követik. Jellemző, milyen támadásoknak volt ki-
téve Lukács magán a marxista világon belül is: kezdve Révai támadá-
sain, s folytatva Kun Béla jobboldali elhajlásra vonatkozó vádjain, egé-
szén a realizmus-konceptiójáról folyó vitáig, amely 1939-ben Oroszország-
ban, 1949-ben Magyarországon lángolt fel szenvedélyesen.^{11/a}

Lukács ugyan ismételten önkritikát gyakorolt, de ezt mindig a belső
változás, a belső növekedés eszközének tekintette, minden visszatekintő
megbánás nélkül, azaz Epikurosz és Spinoza életfelfogásának értelmében.
Könnyű elosztatni az önkritikák körül szövődött legendákat. A „Törté-
nelem és osztályöntudat” feletti említett bírálata az objektív tudományos
fejlődés és az egyéni becsület érdekében történt. Ezt az önkritikát Lukács
a mai napig fenntartotta, még a Nyugattal szemben is. A helyzetet az bo-
nyolítja, hogy a sztálini korszakban kétszer kényszerült tisztán taktikai
okokból önkritikát gyakorolni. A Landler-csoport híveként 1929-ben azon
a véleményen volt, hogy Magyarországon a Horthy-rendszer mélyreható
válsága esetén sem kerülhet sor a proletárdiktatúrához vezető közvetlen
átmenetre. Tanulmányai alapján abban hitt, hogy Magyarországon a tár-
sadalmi viszonyok és az ideológiai fejlődés a lenini értelemben vett „de-
mokratikus munkás-paraszt diktatúrát” követeli meg demokratikus át-
menetként. Ezeket a Blum párt-fedőnév alatt közzétett elveket hasz-
náltta ürügyül Kun Béla, amikor megpróbálta kizárni a pártból Luká-
csot. Az 1930-as önkritika arra szolgált, hogy a fasiszmus előestéjén meg-
próbáljon benn maradni a pártban, mert csak ennek soraiból lehetett
hatékony ideológiai harcot folytatni a fasiszták ellen. E visszavonás elle-
nére is cselekedeteiben Lukács hű maradt elveihez, amelyek 1945 után

teljes terjedelmükben helyeseknek bizonyultak, és amelyeket 1956-ban Magyarországon is hivatalosan elismertek.

Hasonló helyzetben gyakorlott önkritikát Lukács 1949–50-ben is. 1945 után Magyarországon Lukács jelentős hatással volt az ideológiai fejlődésre. Amikor Rákosi 1949-ben szorosra vonta a gyepőt, Lukács néhány semmitmondó megfogalmazással taktikusan kitért előle. Ez érthetővé válik, ha arra gondolunk, hogy ez volt a Rajk-per ideje. Valódi ideológiai-elméleti gondolkodásában azonban ismét nem változott semmi. Így látható, hogy Lukács számára az önkritikák csak eszközként szolgáltak arra, hogy az általa 1930 óta képviselt ideológiai vonalat a körülményekhez képest folytathassa.

Amikor valaki azt állítja, hogy Lukács egy időben kacérkodott Sztálin nyelvtudományi munkáival, csak kevés képzelőerőt árul el arról a helyzetről, amelyben a valódi kijelentések csak ezópusi megfogalmazásban hangzhattak el. Lukács nem vonakodott, hogy nyilvánosan fellépjen a sztálini korszak egész irodalomfelfogása, többek között a „forradalmi romantika” nevű irodalmi tákolmány ellen. Amint Caroccihoz intézett magánlevelében és Szolzsenyicin sztálinizmusról szóló könyvének¹² elemzésében mond, az egyike a legmegfontoltabb és elméletileg legmegalapozottabb eddigi megnyilvánulásoknak. Intellektuális önéletrajzának második részében ezt írja:

„Arra voltam kényszerítve, hogy tudományos eszméim érdekében egy-fajta partizánháborút vívjak; ez azt jelenti, hogy néhány Sztálin-idézettel lehetővé tettem könyveim megjelenését, hogy aztán bennük eltérő véleményemet a szükséges elővigyázatossággal annyira nyíltan kimondjam, amennyire a mindenkori történelmi helyzet megengedte. Néha persze így is hallgatásra kényszerítettek. Ismeretes például, hogy a háború alatt (a Szovjetunióban, F. B.) hoztak egy olyan határozatot, ami szerint Hegel a francia forradalommal szemben álló feudális reakció ideológusa volt. Így természetesen az ifjú Hegelről szóló könyvemet ebben az időben nem publikálhattam. Azt gondoltam: igaz ugyan, hogy a háborút ilyen tudománytalan ostobaságok nélkül is meg lehet nyerni, ha már azonban a Hitler-ellenes propaganda ezt választotta eszközként, pillanatnyilag fontosabb a háborút megnyerni, mint Hegel helyes megítéléséről vitatkozni. Közismert, hogy ez a hamis elmélet még sokáig tartotta magát a háború után is. Az is közismert azonban, hogy Hegelről szóló könyvemet egyetlen sor változtatás nélkül megjelentettem.”¹³

Alaposabb és nemcsak a sztálini korszakba való antimarxista beilleszkedésre utal az a bíráló, amelyet Bloch a „Hegyi öregről” szóló mese segítségével gyakorol. A mese így szól: egy ifjú elindul, hogy megkeresse az igazságot. A világban csetlik-botlik, míg egyszer tudomására nem jut, hogy a hegyekben lakik egy öreg bölcs. Éhesen és fáradtan meg is érkezik oda alkonyatkor. A barlang nyílásából látja az öregot, aki vörösen világít a mély bölcsességtől. Egy töpre formájú küldönc tudtára adja, hogy a hegy nyílását lombbal és mohával be kell töltnie, mert az öreg fázik, másnap azonban meghallhatja a kinyilatkoztatást. A férfi nem habozik, vérző ujjakkal kotorja össze a mohát és zuzmót, és betömi a nyílást. A hajnali szürkületben aggastyánként tér magához, és rájön, hogy becsapták: egy fekete bagoly száll fel előtte. Így járnak mindazok, akik „a hegy vénségében hisznek megszállottan: három nap alatt nyolcvanéves aggastyánokká válnak, és továbbtűnt életük nem volt egyéb, mint

hogy a barlangban izzó valaminek hittek, ami horkolva „büszkőlkedett mély bölcsességével”, pedig csak egy izzó szemű bagoly volt, s bölcsessége nem más, mint az óriási, ostoba, sztereotíp halál zsákutcája”.¹⁴ Bloch úgy érzi, hogy ifjúkori barátja a húszas évektől kezdve legjobb erejével igyekezett az izzó szemű marxista szörnnyeteg barlangnyílását betömni, s neki áldozta életét és gondolkodását. Lukács erre sem választolt. Egyik levelében azonban említést tesz azokról a kísérletekről, amelyek korai alkotásait el akarják választani későbbi életművétől, s az életfilozófus és világgfi Lukácsot pedig a marxizmustól és a kultúr-lokálpatriotizmustól:

„Amikor ilyesmi kerül a kezembe, mindig az a benyomásom, mintha már 1930-ban meghaltam volna, vagy mintha V. Károly módjára a kolostorban saját temetésemet nézném. A hasonlat persze sántít, mert a császár zátonyra futott élete befejezésekképpen vonult kolostorba, én viszont élve és cselekedve — tehát humorral — nézem, mint temetnek el mint gondolkodót.”¹⁵

És mintegy aktivitásának bizonyítékeképpen, s erőteljesen visszaverve azokat a gyanúsításokat, miszerint a marxizmus szellemileg megbénította, Lukács 1963-ban kiadta széles körű kitekintést nyújtó materialista-dialektikus esztétikájának első részét. Ebben egészen világosan megmutatkozik, hogy Lukács kulturális lokálpatriotizmusa marxista alapállásával elválaszthatatlanul összefügg. Nyíltan kimondja itt azt, ami minden politikai-ideológiai és irodalomtörténeti könyvében benne rejtett már, de az összefoglaló értelmezés elől elzárkózott: nincs esztétika olyan történelmileg pontosan definiálható osztály nélkül, amire vonatkozik. A művészet örök tulajdonsága, hogy szüntelenül igyekszik a visszatükrözés révén feltárni a társadalmi valóságot, mint ahogy a munka megváltoztatni igyekszik. Visszatükrözésen itt nem naturalista leírást vagy fotografikus reprodukciót értünk, hanem egy szubjektív, de tipizáló és különösen evokatív (azaz felidéző, okozó), világformáló ábrázolást. Lukács számára „még a költői fantázia legkicsapongóbb játéka, a jelenségek ábrázolásának legfantasztikusabb formája is teljes mértékig összeegyeztethető a realizmus marxista felfogásával”. Sőt, csak a szabadon szárnyaló fantáziájú, szubjektív művészi munka képes erre a felidéző, visszatükröző világformálásra. „Az esztétikai visszatükrözés az emberiséget mindig egyének és egyéni sorsok formájában mutatja.” Hogy az általános esztétika keretein belül is Lukács fő munkaterületénél, az irodalomnál maradjunk, az irodalom emlékműve mindannak, amit ember e földön elérhetett, és egyben mérőeszköze a fennálló dolgokon belül elkezdődött hajszálfinom változásoknak. Elméleti alátámasztást nyer itt az, amit az Anna Seghers és Lukács közötti, híres vita a harmincas évek végén¹⁶ már megmutatott: Lukács szerint a szocialista realizmus nem úgy értendő, mint a hasznos állami irodalom létrehozására előírt módszer. Túl a gyakorlatilag és ideológiailag egyaránt a meglévő dolgoknál időző naturalizmuson, és a sivár valóságot álmódóva eltüntető szimbolizmuson; kívül az ocsmány politika elől a kék virág birodalmába tehetetlenül visszahúzódo romantikán és a tőle nem is olyan messze eső, csak verbális különbségekben és forradalmi retorikában megnyilvánuló, minden valóságformáló erőt nélkülöző expresszionizmuson, a szocialista realizmus egyszerűen egy olyan társadalom valóságának kifejezése, amelynek mozgástörvényeit a marxizmus felismerhetővé tette, és amelyeket ma egyre inkább felismernek, s amely-

nek remélt haladása azt jelenti, hogy az ember ereje felszabadul az elidegenedés által önmagára kényszerített kiskorúság alól. A szocialista realizmus nem azonos azzal a „kincstári naturalizmussal”, amivé a sztálinizmus alatt az irodalom jó része süllyedt; hanem annak a társadalomnak világhalmát ábrázolása, amelyik a szocializmus felé halad. Azokban a nyugati véleményekben, amelyek Lukácsnak szemére vetik, hogy elméletében nincs helye a modern irodalomnak, és azokban az 1956 utáni keleti, főleg NDK-beli vádakban, amelyek minden addigi érvényes nézetet megtagadva azt állítják, hogy Lukácsnak Joyce, Proust, Kafka, Beckett, sőt Brecht elleni állásfoglalásai gátló hatásúak voltak, s a kulturális színvonal süllyedését okozták, — mindezekben csak az mutatkozik meg, mennyire kevésbé értették meg Lukácsot. Lukács esztétikájában méltó helyet biztosított a művészi alkotást létrehozó egyén a vulgármaterializmus által annyit becsmért szubjektivitásának és zsenialitásának, amit eddig még sehol — ahol az ész elvének alapján álltak — nem biztosítottak neki. Amikor az esztétikai magatartáshoz egy, a feltételes reflex és a nyelv között elhelyezkedő saját jelzőrendszert rendel hozzá, akkor ezzel az első rendszeres kísérletet teszi arra, hogy a művészi-alkotó jelenségeket, felidézési folyamatokat, amelyeket eddig irracionális módon, semmitmondó fogalmakkal — mint zsenialitás és művészi mindenhatóság — magyaráztak, a valóságban azonban rejtve maradtak, most racionális megvilágításba helyezze. Ugyanakkor Lukács nem zavartatva magát a divatos áramlatoktól, ragaszkodik a társadalmi irányultságú nagy realizmus mintaképéhez, amelyet a német klasszikus művekben megtalált, s Thomas Mann regényeiig bezárólag végigkövetett.

Lukácshoz egyszerű és mégis nehéz a kulcsot megtalálni. Meg kell értenünk, hogy lokálpatriotizmusa tágabb mértékkel mér, mint az szokásos; filozófusként is bírál. Ez azt jelenti, hogy a divatos áramlatok játékából nem próbálja megérteni a jelenkori irodalom végkimenetelét, hanem minden alkotást történelmi mértékkel mér és hasonlít. Egy interjúban ezt mondta erről:

„Amikor egy hozzám hasonló öregember visszatekint az irodalmi fejlődés elmúlt hatvan évére, egész sor tömegsírt lát. Ifjúkorom nem egy sokat ígérő tehetsége ma névtelen sírban nyugszik. Vannak ifjúkoromban szenzációs szerepet játszóak, akiket alig ismer ma valaki. Ezt sohasem hagyhatjuk figyelmen kívül. A forma-újítások fontosak, alkalmazni kell őket, de mindig a művészi érték marad döntő... Sok minden, amit ma újnak és korszakalkotónak tartanak, véleményem szerint tizenöt éven belül tömegsírban végzi.”¹⁷

Nyomatékosan kijelentette, hogy Kafkát komolyan veendő, jelentős művésznek, betiltását pedig veszélyes tévedésnek tartja; Kafka nagysága azonban szerinte egyedül és kizárólag a sokszerűen érzékelt konkrét társadalmi körülmények, azaz a parazita kapitalizmus névtelen negatív voltának felidezésében áll. Ide tartozik Brechtnek, e nagy művésznek saját elméletével szembeni Lukács általi védelme. Lukácssal csak akkor lehet vitatkozni, ha az ember elfogadja, hogy Lukács magas mércével mér, hogy habozás nélkül ragaszkodik a Marx által megszüntetve-megtartott idealista filozófia társadalmi nézeteihez, és hogy a dialektikus módszer valóságúságra törekvését támogatja.

Tehát mit nevezünk tulajdonképpen Lukács kultúr-lokálpatriotizmusának? Azt, ami benne a hagyományra támaszkodik, s nem szűnik meg

a jelennel, nem oszlik el a meglévővel. A lokálpatrióta bölcsessége régről származik, történelmi és vissztükrözött jellegű. A szellemtörténet patriáciúsához tartozónak érzi magát, és a közösség jövőjének, a civilizált társadalomnak kötelezte el magát. Ifjúkorában, amikor még nem nehezedett rá közvetlen felelősség, radikalizmusra hajlik, az első elkötelezettség pillanatától kezdve azonban a haladás óvatos biztosítására törekszik. Amúgy is nyíltan vállalt ifjú- és öregkori bűneire való utalásokkal nem lehet az alkalmazkodásra rávenni. Beismeri, hogy létezik a Szépnek olyan fajtája, amelynek nincs köze a társadalomhoz, de kitart amellett, hogy a művészet az ember legnagyobb kincse, amely csak az életet szolgálhatja. Az olyan szépséget, amely „a borzalomnak kezdete”, fel kell hogy váltsa az olyan „szépség, amely a társadalmi harmónia boldogságának kezdete, s a végre kivívott szabadság pecsétje”. Ha tehát a lokálpatriotizmus azt jelenti, hogy az életet és a társadalmat tekintjük elsőrendű fontosságúnak, az emberi kultúrát megvédjük minden metafizikus obskurantizmussal és utópikus irracionálizmussal szemben, akkor a „kultúr-lokálpatrióta” lekicsinyülő elnevezését megtisztelő címként kell hogy értelmezzük. Ebben az értelemben véve a kultúra az egyetlen templomtorony, amelyből a politikát lehet és kell irányítani. Ebben az értelemben Lessing, Goethe, Hegel és Marx a kultúra lokálpatriótái voltak.

Hogy a célok milyenek lehetnek, arra Lukács legszebb és mindeddig utolsó irodalmi tanulmányában, a „Minna von Barnhelm”-ről írottban világított rá: „Az a lebegő könnyedség, ami minden sötét veszélyt, minden homályos fenyegetést — ezeknek mint léthatalmoknak realitását mégsem csökkentve — mintegy tánclépésben győz le; az ésszerű belátás, mint az előrehaladó élet ellenállhatatlan hatalmának bája: ez képezi e vigjáték — nem hasonlatszerűen használt — mozarti szellemének alapját. A felvilágosodás legnagyobb és legmegragadóbb momentuma találkozik Mozart alakjának legnagyobb és legmegragadóbb momentumával.”¹⁸

Lukács Budapesten él, Európa földrajzi központjában és mai titkos szellemi fővárosában. Ott tisztább fényben láthatók a világproblémák, világosabban eldönthetők, mint a provinciális nyugatnémet vagy lipcsei szemszögből. A Szövetségi Köztársaság olyan ország, amelyben a kapitalizmust üvegházban tenyésztik, éppúgy, mint ahogy az NDK a sztálinizmus természetvédelmi övezete volt. Természetesen az így kitegyésztelet és ápoltt blokk-gondolkodás a kultúra területére is negatívan hat. Lukács már jóval Togliatti előtt elemzte az egy tömbből faragott politikai egységek széthullását, és következtetéseket vont le belőle. A Nyugatnak azt kiáltotta oda, „saját érdekében fel kell fognia, hogy a szocialista világnézet és módszer jelenlegi alternatívája; az igazi marxizmus helyreállítása és a jelen új jelenségeire való alkalmazása vagy makacs ragaszkodás a Sztálin által eltorzított módszerekhez”; a Kelet számára pedig világossá tette, hogy a háború mint eszköz megszűnése kielevezett kulturális versenyhez fog vezetni. Egészében kifejti, hogy a fejlődés által kikényszerített koegzisztencia az osztályharcot áthelyezi a kultúra területére. Akármilyen is a véleményünk az ilyen előrejelzésekről, annyi bizonyos, hogy ma Lukács az egyetlen gondolkodó, ortodox marxista, aki a szocialista Magyarországon élve, továbbra is észrevehetően Kelet felé beszélhet és ideológiai befolyást gyakorolhat, de ugyanakkor Nyugaton is éppúgy meghallgatják és megértik. Ez a Janus-arcúság is kihívja a kritikát. Tanítványai körében Lukács mostani funkcióját maga hasonlította a szük-

séghíd szerepéhez: „minden, amit írok, csak segédeszköz. Ha a Tisza vidékén utaznak, találnak ott pontonhidakat, amelyek nem szépek, nem is tartanak örökké, körülményes átmenni rajtuk, és állandó javítgatásra szorulnak. A partokat azonban összekötik, és nagyon hasznosak a parasztok, munkások és utazók számára. Később majd jó minőségű, erős és elegáns szerkezetekkel helyettesítik őket. Én még ismertem Lenint! Nagyon lényeges dolog, hogy ma, a 20. század hatvanas éveinek derekán, Európa közepén egy szocialista országban valaki, aki még az első generációhoz tartozik, megmutassa, hogy lehet és hogyan lehet valóban marxista módon gondolkodni. A jövő magától is eljön, a haladás nem. Eljövételéért fáradoznunk kell, még akkor is, ha a társadalmi tudat radikális átváltozásának — sajnos többnyire nagyon kevésbé tudatos — tanúiként osztjuk Marx nézetét, miszerint az alap megváltozását előbb vagy utóbb visszatarthatatlanul követi a felépítmény megváltozása. Sokasodnak az arra mutató jelek, hogy a változás talán gyorsabban bekövetkezik, mint gyakran gondolnánk. Szép lenne, ha legalább az Új körvonalait megpillanthatnánk.”

„Az a hírnév, ha valakit odagondolnak, amikor egész népéről van szó.”
— Ezt a mottót írta Lukács Raabe-tanulmánya fölé. Bizonyos, hogy illik ez arra az emberre is — egyetlen népre való korlátozás nélkül —, aki azon fáradozik, hogy az emberiség folytonos fejlődésének irányában gondolkozzon és hasson. Ha majd az emberiség azon nagy korszakáról lesz szó, amely az európai iparosodás és a szocializmus világméretű elterjedése között telt el, akkor Lukács Györgyöt, a kultúra lokálpatriótáját kétségkívül odagondolják.

JEGYZETEK:

¹ Ernst Bloch, *Spuren*. Neue erweiterte Ausgabe, Berlin—Frankfurt, 1959. 246. o.

² Deutsche Literatur in zwei Jahrhunderten, Werke Bd. 7. Neuwied-Berlin, 1964. 334. o.

³ Uo. 286. o.

⁴ Theodor W. Adorno, *Noten zur Literatur II*, Frankfurt, 1961. 153. o.

⁵ Uo. 152. o.

^{5/a} V. ö. *Der Monat* 211. sz. 95. o.

⁶ In: *Kölner Zeitschrift für Soziologie und Sozialphilosophie*, Max Weber zum Gedächtnis, hg. v. König und J. Winkelmann, Köln-Opladen, 1963. 184. o.

⁷ *Berliner Tageblatt*, 1919. nov. 12.

⁸ Lukács György: *Mein Weg zu Marx*, in: *Georg Lukács zum 70. Geburtstag*, Berlin, 1955. 227. o.

⁹ *Histoire et conscience de Classe*, K. Axelos és J. Bois ford. Les Éditions de Minuit, Paris, 1960.

¹⁰ In: *Fetscher, Der Marxismus — seine Geschichte in Dokumenten*, I. kt. München, 1962. 221. o.

¹¹ Adorno uo. 152. o.

^{11/a} V. ö. *Georg Lukács und der Revisionismus, eine Sammlung von Aufsätzen* (hg. v. H. Koch), Berlin, 1960.

¹² *Die kritische Aufarbeitung der Stalinschen Periode*, in: *Der russische Realismus in der Weltliteratur*, Werke 5. kt., Neuwied-Berlin, 1964. 545. o.

¹³ *Georg Lukács: Nachschrift 1957*, in: *Schriften zur Ideologie und Politik*, hg. P. Ludz, Neuwied, 1966.

- ¹⁴ Bloch uo. 238. o.
- ¹⁵ A kiadóhoz 1961. jún. 13.
- ¹⁶ Ein Briefwechsel zwischen Anna Seghers und Georg Lukács, in: Probleme des Realismus, Berlin 1955.
- ¹⁷ Beszélgetés A. Liehmmel in: Literarny Noviny, Prag, 1964. jan. 18.
- ¹⁸ Deutsche Literatur in zwei Jahrhunderten, Werke Bd. 7. Neuwied-Berlin, 1964. 38. o.